

<https://doi.org/10.15407/uhj2026.03.049>
УДК 94:338.22-055.2](477.63)“18/19”

Олексій ШЛЯХОВ

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри спеціальних галузей історичного знання та дидактики історії,
Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара (Дніпро, Україна)
alexshlyahov@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-0752-4061>

ПІДПРИЄМНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЖІНОК НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ ст.: БІЗНЕСОВІ СТРАТЕГІЇ ТА СОЦІАЛЬНА ПОВЕДІНКА

Мета статті — визначити пріоритети бізнесових інтересів жінок-промисловиць Катеринославщини в останній чверті ХІХ — на початку ХХ ст., проаналізувати склад цієї групи підприємниць, а також з'ясувати внесок, який вони зробили в індустріальну розбудову краю. **Методи дослідження:** історико-генетичний, статистичний, біографічний. **Новизна дослідження.** Запропоновано регіонально-галузевий підхід до вивчення гендерного аспекту промислового підприємництва Катеринославської губернії в пореформену добу. **Основні результати роботи.** У пореформеній період жінки складали суттєву та досить дієву частину промисловців Катеринославщини. Представниці фактично всіх станів тогочасного соціуму — дворянки, купчихи, міщанки та селянки — володіли переважно дрібними або середніми закладами: винокурнями, млинами тощо, займалися переробкою аграрної продукції. Разом з тим серед жінок були й власниці великих фірм з обробки металів або видобутку вугілля в Донецькому басейні. Якщо в 1879 р. в промисловості Катеринославщини було 5 жінок-підприємниць, то в першому десятилітті ХХ ст. їх було вже 20. Встановлено, що питома вага жінок у бізнесових

Цитування: Шляхов О. Підприємницька діяльність жінок на Катеринославщині в останній чверті ХІХ — на початку ХХ ст.: бізнесові стратегії та соціальна поведінка. *Український історичний журнал*. 2026. № 3 (588). С. 49—66. <https://doi.org/10.15407/uhj2026.03.049>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2026. № 3 (588)

практиках у цьому секторі економіки Катеринославської губернії протягом досліджуваного періоду коливалася від 3,7 до 9 %. Наголошено, що до бізнесової діяльності долучалися представниці практично всіх етнічних груп, хоча перед великими росіянками, єврейками й німкенями. В модерний період жінки, змагаючись за рівність із чоловіками, багато в чому змогли реалізувати себе в індивідуальному підприємництві, роблячи свій внесок в індустріальну розбудову українських теренів. **Перспективи подальших студій** полягають у створенні належного підґрунтя для системної реконструкції історії розвитку підприємництва в південноукраїнських губерніях Російської імперії в другій половині XIX — на початку XX ст.

***Ключові слова:** жінки-підприємці, підприємництво, пореформена доба, індустріальний розвиток, Катеринославська губернія.*

Друга половина XIX — початок XX ст. були важливим періодом в історичному поступі України, коли відбувалися системні трансформації та українське суспільство набувало нових якісних характеристик. Модернізаційний проект, який реалізовувався тоді на українських землях у складі Російської імперії, давав свої результати. Вагомим елементом капіталістичного ринкового господарства, що виникло в Україні в пореформену добу, було приватне підприємництво. Особливо активно бізнесові практики розгорталися в південноукраїнських губерніях, зокрема на Катеринославщині, яка багато в чому виступала піонером модернізаційних змін. На просторах, багатих на поклади кам'яного вугілля, залізної та марганцевої руди, умови для капіталістичних перетворень і розгортання ділової активності підприємливих осіб виявилися найсприятливішими. Сюди надходили іноземні, перш за все, французько-бельгійські капітали. Пояснюючи цей факт, бельгійській дослідник В. Пеестерс зауважував, що «іноземні інвестори були зацікавлені динамічною економікою, яка гарантує легкий прибуток[...]. Намагаючись наблизити свої капітали до більш вигідних інвестиційних можливостей, бельгійські інвестори поїхали на Схід» [1, с. 17, 20]. У пореформений період у губернії сформувалася щільна залізнична мережа, виникли нові галузі промисловості — металургійна, машинобудівна, вугільна. Якщо в 1884 р. на Катеринославщині діяло лише два металургійні підприємства та 24 шахти, то наприкінці 1890-х рр. тут уже нараховувалося 12 великих залізобудівних заводів і більше 250 рудників і копалень [2, с. 3].

Надаючи оцінку вищезгаданим явищам, губернатор Катеринославщини князь П. Святополк-Мирський у своєму звіті імператору за 1898 р. зазначав: «З кожним днем відкриваються нові поклади мінеральних багатств і для їх експлуатації виникають [...] нові акціонерні товариства, будуються заводи, фабрики, утворюються торговельні фірми, — і життя населення швидко, на очах у всіх різко змінюється[...]. Торговельний та промисловий клас захоплюється ризикованими заходами в надії на великі прибутки, — і ці надії часто виправдовуються[...]. Вчорашній бідняк сьогодні стає заможною людиною, а інколи й великим багатієм» [2, с. 4]. Не дивно, що за таких обставин до підприємництва долучалися вихідці з усіх станів і груп населення. Можна погодитися з думкою німецького історика Р. Лінднера, що підприємці царської Росії «як представники транссоціальної суспільної форми були однаково пов'язані формами вертикальної і горизонтальної комунікації як із селянством, так і з аристократією; як зі світом дрібної буржуазії, так і з техніч-

ною інтелігенцією» [3, с. 18]. Актуальним і науково важливим є вивчення прошарку ділових людей — соціальної верстви, яка уособлювала прогрес у тогочасному суспільстві. При цьому ґрунтовне дослідження зазначеного питання неможливо уявити без аналізу гендерної складової цієї верстви, ролі жінок.

Підприємницька діяльність жінок на українських землях у складі Російської імперії, у тому числі в Катеринославській губернії, до цього часу залишається загалом недостатньо вивченою. У працях В. Васильчука, Н. Венгер, А. Задерейчук та О. Шляхова [4—7] проаналізована діяльність підприємців німецького походження на Півдні України в пореформену добу. Значну увагу автори приділили постаті Софії Фальц-Фейн, представниці відомої родини обрусілих німців. До аналізу підприємницької діяльності жінок в Одесі в другій половині XIX — на початку XX ст. зверталась у своїй розвідці Ю. Королевська. Дослідниця наголошувала, що з другої половини 1870-х рр. жінки, переважно міщанки, почали отримувати в цьому місті дозволи на виробництво певних продуктів і матеріалів, на відкриття фабрик і заводів, каменоломень, складів тощо [8, с. 135]. У статті О. Доніка та О. Шляхова знайшли відображення деякі прояви жіночого підприємництва в індустріальному секторі південноукраїнських губерній, насамперед на Херсонщині [9]. Гендерному аспекту підприємництва на українських землях приділила увагу й Т. Водотика. Дослідниця виокремила успішні бізнесові практики деяких підприємців Ніжина й Херсона, зазначивши, що «єврейські жінки виявляли значну економічну активність, особливо в Києві» [10, с. 29—30]. Можна згадати й розвідку І. Вановської, де в загальному плані порушувалися питання участі жінок Наддніпрянщини в підприємницькій діяльності та визначалася їх питома вага серед підприємців другої половини XIX — початку XX ст. [11].

У закордонній історіографії можна виокремити статтю О. Анусік, яка висвітлює роль польських аристократок у процесах промислової модернізації на Правобережжі в другій половині XIX ст. [12]. Представниця англо-американської історіографії М. Маррезе, досліджуючи економічну активність жінок у Російській імперії в дореформений період, зазначала, що на дворянок тоді припадало до 40 % усіх оборудок з нерухомістю. На жаль, згадана праця фактично не містить конкретного матеріалу щодо жіночого підприємництва на українських землях у другій половині XIX — на початку XX ст. [13].

Тож можна констатувати, що проблема становлення та розвитку жіночого підприємництва на українських землях у складі царської Росії в модерний період тільки починає усвідомлюватися як значуще наукове завдання. Спробуємо детальніше розглянути бізнесові практики жінок-промисловиць Катеринославщини в останній чверті XIX — на початку XX ст., з'ясувати їх ділові інтереси, проаналізувати кількісний, соціальний, етнічний і майновий склад, визначити той внесок, який вони зробили в розвиток тогочасного підприємництва.

Зазначена проблематика науково важлива й з теоретико-методологічної точки зору, адже вона безпосередньо пов'язана з такими напрямками досліджень як історія підприємництва (бізнес-історія) та гендерна історія. Тож, розглянемо участь жінок у промисловому підприємстві Катеринославщини в пореформену добу в контексті

набуття ними соціально-рольових характеристик, пов'язаних зі статусом підприємця в Російській імперії, проаналізуємо їх діяльність в історичному контексті. Спираючись на засадничі методологічні принципи історизму й науковості, автор поставив завдання показати жінок-підприємниць як людей свого часу, які в умовах початкового накопичення капіталу та форсованої індустріалізації намагалися знайти своє місце під сонцем та отримати від своїх бізнесових практик бажані прибутки.

Важливим джерелом для характеристики розвитку промислово-підприємницької діяльності жінок Катеринославської губернії є «Списки фабрик і заводів Російської імперії» — офіційні статистичні видання, які публікувалися протягом другої половини XIX — початку XX ст. Тут вказувалися власники підприємств та їх станова належність, обсяги виробництва та кількість робітників. Автором також були використані регіональні довідкові видання, які висвітлювали розвиток підприємництва Катеринославської губернії в пореформений період, а також матеріали податкових органів. Для розкриття зазначеної тематики були залучені «Праці з'їздів гірничопромисловців півдня Росії» початку XX ст. та спогади сучасників.

Треба зазначити, що місце жінки в суспільстві, зокрема у сфері економічної діяльності, тривалий час розглядалося достатньо однозначно. Жінка — це майже виключно матір сімейства та господарка дома. Однак навіть у тогочасному соціумі Російської імперії такі стереотипи традиційної патріархальної свідомості значною мірою вже відходили в минуле. Уявлення про «жіноче» та «чоловіче» у сфері професійної діяльності поступово змінювалися. Так, у 1871 р. був ухвалений закон, який давав право жінкам працювати вчителями, телеграфістами, рахівниками, прикажчиками тощо. Це вже певною мірою сприяло розвитку жіночої ініціативи та самостійності у виборі професій і різних форм занять.

Стосувалося це й підприємництва. Розвиток ринкових відносин у пореформений період обумовив прагнення багатьох жінок, які володіли певним капіталом, організувати власну справу. Тож представниці купецького та дворянського станів, заповзятливі міщанки й селянки, намагаючись вийти за межі родинного кола, усе більше вдавалися до бізнесових практик. Тим паче, що законодавство Російської імперії відкривало для цього певні можливості, наголошуючи, що «всі юридичні постанови, які торкаються купця стосуються рівною мірою і жінок[...]. Вони набувають таким же чином звання купчихи[...]. Купецькі та промислові посвідчення беруть вони на своє ім'я» [14, с. 152]. Сприяло цим заняттям і право жінок на роздільне володіння майном у шлюбі, яке існувало в царській Росії.

Насамперед визначимо питому вагу жіночого підприємництва в промисловості Катеринославської губернії в останній чверті XIX — на початку XX ст. Для характеристики цієї динаміки ми обрали шість часових відрізків, які забезпечені відповідними джерелами. Йдеться про періоди, які знайшли відображення у «Списках фабрик і заводів...», що готувалися Департаментом торгівлі та мануфактур Міністерства фінансів у 1881, 1887, 1894, 1897, 1903 та 1912 рр. [15—20]¹. Зроблені на основі цієї статистики підрахунки дали змогу встановити, що наприкінці 1870-х рр.

¹ Водночас треба звернути увагу, що зазначені видання містили інформацію щодо промислових закладів імперії, відповідно, станом на 1879, 1884, 1890, 1895, 1900 та 1909 рр.

в індустріальному секторі економіки Катеринославщини жінки мали у своїй власності 3,7 % усіх фабрик і заводів, тобто 5 з 137. У 1884 р. з 200 промислових підприємств Катеринославської губернії жінкам вже належало 18, тобто 9 %. Загальна кількість жінок-промисловиць у краї зросла з 5 до 17 осіб.

У 1890 р. з 374 підприємств краю жінкам належало 23 або 6,2 %, а самих підприємниць тоді нараховувалося 20 осіб. У другій половині 1890-х рр., тобто в період промислового піднесення, частка жінок, які здійснювали підприємницьку діяльність в індустрії Катеринославщини, зросла до 7,3 %. Хоча загальна кількість «жіночих» фабрик і заводів у губернії, як і число самих підприємниць, у порівнянні з попереднім періодом залишилося без змін — 23 заклади та 20 власниць. Втім на 1900 р. питома вага «жіночих» підприємств зменшилася до 5,1 % (14 закладів), а кількість підприємниць — до 14 осіб. Останнє пояснювалося негативним впливом економічної кризи, яка вразила промисловість імперії, призвела до згорання багатьох бізнесових практик. У 1909 р. жінкам у Катеринославській губернії належало 21 промислове підприємство (з 365 фабрик та заводів) або біля 6 %, а кількість їх власниць (за уточненими даними) складала 20 осіб.

Також маємо враховувати, що наведені дані стосовно кількості «жіночих» фабрик і заводів на Катеринославщині не можна вважати вичерпними. Вищезгадані «Списки...» не містили інформації, по-перше, щодо гірничих підприємств, по-друге — стосовно дрібної промисловості та різного роду майстерень, що мали обсяг виробництва до 1 тис. руб. на рік, і саме вони часто належали жінкам.

Проведений аналіз дав також змогу встановити, що в пореформений період переважна більшість фабрик і заводів Катеринославщини, які належали жінкам, перебувала в їхній одноосібній власності. Однак існували й сімейні фірми, де жінки разом зі своїми чоловіками, братами, сестрами або дітьми були співвласниками промислових підприємств. Так, наприкінці XIX ст. в Катеринославі у співвласності підприємці Анни Петрової та її сина перебував цегляний завод, а спадковій почесній громадянці Агрипині Гуревій та її чоловіку Олександрові належало досить велике деревообробне підприємство з річним обсягом виробництва в 54 тис. руб.

Наприкінці XIX ст. більшість підприємниць краю мали у своїй власності по одному підприємству, але були й винятки: три заводи належали купчиси Катерині Фарке, а два підприємства — дворянці Анні Серіковій.

Треба відмітити й відносно короткий термін функціонування багатьох «жіночих» підприємств, адже тільки 10—12 % фабрик і заводів регіону, що належали жінкам, працювали в пореформену добу довше 6—7 років. Протягом чверті століття (1884—1909 рр.) на Катеринославщині безперервно діяло лише одне таке підприємство — паровий вальцьовий млин купчихи Анни Шор з Нікополя. Без сумніву, давалася взнаки нестача освіти й фахової підготовки чималої кількості підприємниць, брак комерційних здібностей чи досвіду. Багато хто з них був вимушений покладатись у веденні своїх бізнесових справ на найманих управителів, які далеко не завжди виправдовували надії своїх роботодавців.

Зупинимось на питанні кількості робітників, які працювали на підприємствах, що належали жінкам. Більшість таких закладів мали відносно незначну кількість

робітників — у середньому 15—20 осіб. Борошномельні млини й підприємства з виготовлення селтерської води нерідко нараховували всього 2—3 робітники, але на деяких «жіночих» фабриках і заводах працювали декілька сотень працівників.

Підприємницькі стратегії жінок Катеринославщини залежали від багатьох чинників. Переважно вони визначалися попитом населення на ту чи іншу продукцію, станом ринку, прибутковістю тих чи інших галузей виробництва. Намагаючись знайти свою нішу в підприємницькій діяльності, заповзятливі жінки мали зважати й на наявну в тій чи іншій сфері економіки конкуренцію.

Факти свідчать, що в останній чверті XIX ст. жінки найчастіше віддавали перевагу харчовій промисловості, займалися переробкою продукції аграрного сектора, створювали борошномельні млини й винокурні. Такий бізнес не вимагав значних інвестицій та великої кількості робітників, але обіцяв чималі прибутки. Останню тезу цілковито підтверджують податкові матеріали за 1896 р., які свідчили, що власники борошномельних підприємств Катеринославської губернії в середньому мали прибутки на рівні 10,1—18,1 % [21, с. 56, 149]. У борошномельній галузі краю станом на 1884 р. працювало сім товарних млинів, які належали жінкам, або 11,2 % від їх загальної кількості. Цим виробництвом займалися і представниці титулованого дворянства, наприклад, статс-дама імператорського двору, власниця Чаплинської економії під Катеринославом, графиня Єлизавета Андріївна Воронцова-Дашкова, яка володіла у Новомосковському повіті губернії млином, річний обсяг виробництва якого становив 20 тис. руб., а поселанка з Катеринослава Анна Фаст мала млин продуктивністю 128 тис. руб. [16, с. 389—391]. У Слов'яносербському повіті губернії діяв винокурний завод, якій належав доньці очільника місцевого дворянства, принцесі Євдокії Михайлівні Мюрат (дружині Луї Наполеона Мюрата), а підприємство з випуску селтерської води — катеринославській міщанці Євдокії Скорописовій [16, с. 512].

Ділові жінки Катеринославщини активно займалися виробництвом будівельних матеріалів — цегли, цементу, вапняку, алебастру тощо, що пояснюється постійним зростанням промисловості губернії, масовим будівництвом заводів і житла. Прибутки, які приносили, наприклад, цегляні заводи, наприкінці XIX ст. склали 18,5 % у гільдійських підприємств та 15,2 % у не гільдійських [21, с. 56, 149]. Станом на 1890 р. жінкам належало шість підприємств з виготовлення цегли, або 6,7 % від загальної кількості виробництв цього профілю. Серед власниць були купчиха Розалія Непоміна з Катеринослава, що мала в губернському місті два заводи з річним обсягом виробництва 2 та 6 тис. руб., а також графиня Анна Строганова, яка в селі Дніпровському Олександрівського повіту володіла заводом з виготовлення цегли з річним обігом 3 тис. руб. [17, с. 308—310]. У 1895 р. таких підприємств у власності жінок уже нараховувалося сім (з 57 закладів), тобто їх частка збільшилася до 12,3 %.

У металургійному та машинобудівному виробництві Катеринославщини жінок-підприємниць було мало, але маємо приклади власниць великих підприємств. Приміром, наприкінці XIX ст. купчиха Анна Заславська мала в Катеринославі майстерню з виготовлення сільськогосподарських машин з обсягом виробництва

20 тис. руб., а Марії Щепанкевич, дружині німецького підданого, належав Перший арматурний та мідноливарний завод, заснований у 1895 р. [17, с. 375; 18, с. 265].

На початку ХХ ст. бізнесові інтереси підприємців Катеринославщини не зазнали особливих змін: їм належало сім значних товарних млинів та п'ять винокурень і горілчаних заводів. Зокрема, в Луганську діяли спиртоочисний завод баронеси Катерини Медем, вдови сенатора та дійсного таємного радника (річний обіг 29,3 тис. руб.), та винокурня Марії Лошкарьової, вдови генерал-лейтенанта (40,7 тис. руб.) [20, с. 159—160].

Як і раніше жінки засновували заводи, які виготовляли різні будівельні матеріали, переважно цеглу. У 1909 р. такі підприємства в Катеринославі належали дружині польського інженера Вірі Островській (річне виробництво 22 тис. руб.) та дворянці Анні Пукалової (29 тис. руб.) [20, с. 277—279]. Крім того, у Павлоградському повіті діяв цегляний завод дворянки Марії Телесницької (73 тис. руб.).

На початку ХХ ст. жінки-підприємці звернулися до виготовлення паперу та видавничої справи. На Катеринославщині в 1909 р. три друкарні належали жінкам: Есфірь Брайловській, яка мала ще й фабрику з виготовлення конвертів, Естель Торговицькій, міщанці з Олександрівська, та Марії Мазанкової, дворянці з Нікополя [20, с. 107]. Середній прибуток таких підприємств у 1896 р. становив 18 %, що природно обумовлювало інтерес підприємців до цієї галузі [21, с. 56].

Окремо слід згадати підприємців, які займалися видобутком вугілля на Катеринославщині. Переважно це були місцеві землевласники, які небезпідставно розраховували отримати чималий прибуток від видобутку вугілля, ціни на яке в пореформений період постійно зростали. Тож станом на 1884 р. поміщикам Бахмутського повіту належала майже третина всіх гірничодобувних підприємств, які знаходились в індивідуальній власності. Володіли шахтами княгиня Є. Кудашова, поміщиці Д. Мандрикіна, Є. Нестерова та Р. Шахова. Наприклад, рудник Є. Нестерової, де видобуток вугілля сягав 1300 тис. пудів на рік, був одним із найбільших у краї [22, с. 300, 304]. Гірничими підприємствами на Донбасі в цей період володіли також княгині М. і С. Долгорукі та М. Раєвська.

Прибутки вищезгаданих підприємців часто були вельми значними. Директор Гірничого департаменту К. Скальковський у своїх спогадах звертав увагу на той факт, що «на Півдні навіть глухі поміщиці, які раніше мали декілька сотень рублів річного прибутку від своїх маєтків, подвизалися тепер у Монте-Карло» [23, с. 256]. Але економічна криза кінця 1880-х рр. спричинила цілу хвилю банкрутств і чимало власниць копалень, які не володіли необхідними навичками й досвідом підприємницької діяльності в гірничій справі, розорилися. Така доля спіткала вугільне підприємство княгині Кудашової та копальні княгинь Долгоруких. Шахти княгині М. Долгорукої, дружини члена Державної Ради та статс-секретаря імперії, ще в другій половині 1870-х рр. активно працювали, але згодом справи погіршилися. Як зазначали земські діячі регіону, «було велике підприємство, але заплутано управителем, який ледь не довів власницю до розорення; тому і справа припинена» [22, с. 270].

У 80-х рр. ХІХ ст. припинило видобуток вугілля гірниче підприємство поміщиці М. Раєвської, копальні якої, за повідомленням сучасників, «розвалилися та

не працюють» [22, с. 270]. У результаті частка «жіночих» гірничопромислових підприємств на межі ХХ ст. скоротилася, за підрахунками автора, до 2,6 %. Тож, у матеріалах ХХV з'їзду гірничопромисловців півдня (1901 р.) в переліку відправників вугілля з шахт Донбасу згадувалися лише дві індивідуальні фірми, які належали жінкам — Людмили Іванової та Софії Прохорової. Підприємство спадкової почесної громадянки Л. Іванової протягом року (з вересня 1899 до вересня 1900 рр.) відвантажило на ринок з копалень Олександрівського рудника в Бахмутському повіті 1 млн 568 тис. пуд. вугілля [24].

На початку ХХ ст., коли в імперії розпочалося нове економічне зростання, кількість «жіночих» вугільних підприємств у Донецькому басейні знов збільшується. За даними «Списку фабрик і заводів...» від 1910 р. в гірничій галузі Катеринославської губернії діяли шахти Людмили Іванової, Єлизавети Левестам, Віри Пестеревої та Ніни Такайшвілі. Лише на Покровському кам'яновугільному руднику вдови штабс-капітана Є. Левестам у Словоносербському повіті видобувалося 5 млн пуд., а обсяг виробництва у грошовому еквіваленті сягав 400 тис. руб. Працювало на її копальнях 460 робітників [25, с. 959—961]. Частка «жіночих» фірм у складі вугільних підприємств Катеринославщини становила тоді 8 %.

Важливими параметрами оцінки жіночого підприємництва є соціальний, етнічний та майновий склад власниць промислових підприємств Катеринославщини, а також їхній сімейний статус.

Матеріали табл. 1 доводять, що серед жінок, представниць промислової буржуазії краю, в останній чверті ХІХ ст. переважали купчихи та почесні громадянки, яких, за нашими підрахунками, було від 60 % у 1879 р. до 40 % у 1900 р. Вони володіли чималими коштами, мали досвід у бізнесових практиках і саме їм були притаманні ділова активність і наполегливість у досягненні мети. У 1909 р. частка купчих серед підприємниць Катеринославщини зменшується до 33,3 %, що можна пояснити тим, що підприємницька діяльність у Російській імперії на цей час уже не залежала від приналежності до купецької гільдії.

*Табл. 1. Соціальний склад власниць промислових підприємств Катеринославської губернії останньої чверті ХІХ — початку ХХ ст. **

Рік	Дворяни (%)	Купці та почесні громадяни (%)	Міщани (%)	Селяни (поселяни-власники) (%)	Представники інтелігенції та духовенства (%)
1879	20	60	20	—	—
1884	31,3	37,5	18,8	12,5	—
1890	17,7	47,1	29,4	5,9	—
1900	20	40	20	10	10
1909	50	33,3	16,6	—	—

* Складено на основі: [15—17; 19; 20]. Інформація щодо станової належності підприємниць за 1895 р. в офіційній статистиці відсутня.

Суттєву частку серед жінок-підприємниць губернії складали представниці вищого стану тогочасного суспільства — дворянки. Наприкінці XIX ст. їх питома вага серед підприємниць краю (не рахуючи гірничу галузь) складала від 17,7 до 31,3 %, а на початку XX ст. зростає до 50 %. Саме дворянки-землевласниці створювали у своїх маєтках підприємства з обробки продукції аграрного сектору — винокурні, горілчані заводи, млини тощо, активно займалися гірничозаводською промисловістю, виробництвом цегли й видобутком вугілля. Найкращі можливості для організації власного бізнесу мали представниці відомих аристократичних родин, які використовували зв'язки з царським двором та урядовими колами для вирішення своїх фінансових проблем. Так, міністр фінансів Російської імперії М. Рейтерн згадував, як під час придворного балу в 1880-х рр. ще «при вході одна дама прохала в нього позику в 500 тис., потім інша клопотала вибачити їй 200 тис., після цієї третя просила подарувати їй 300 тис.» [26, с. 131]. Варто погодитися з американським істориком С. Беккером, який акцентував у своїй праці на тому, що в період пізнього самодержавства представники вищого стану Російської імперії «успішно пристосувалися до часів, що змінилися [...] чудово засвоїли принципи капіталізму й політику залаштуноквих впливів» [27, с. 7].

Якщо дворянки й купчихи, успадкувавши капітал, часто продовжували розвивати бізнес чоловіків або батьків, то міщанки й селянки переважно вдавалися до підприємницької діяльності, спираючись на власний капітал, накопичений під час їхньої комерційної діяльності. Відповідні приклади успішних бізнесових практик у пореформену добу дали представниці міщанства Катеринославської губернії, питома вага яких серед підприємниць Катеринославщини наприкінці XIX ст. коливалася від 18,8 до 29,4 %. Додамо, що міщанки переважно відкривали друкарні, підприємства з виробництва паперу та харчових продуктів.

Селянки Катеринославщини в модерний період теж демонстрували тяжіння до підприємництва, хоча питома вага представниць цього стану була незначною — від 5,9 до 12,5 %. Статистика 1909 р. взагалі не зафіксувала наявності їхніх підприємств у промисловості краю, оскільки більшість їх закладів мали обсяги виробництва до 2 тис. руб.

Можна стверджувати, що соціальні межі прошарку підприємниць Катеринославщини були доволі розмитими, не чіткими, «створюючи враження гібридної соціальної групи» [3, с. 17]. Жінки, походзячи з різних станів тогочасного суспільства, могли діяти в різних соціальних просторах, маючи певні відмінності в стереотипах поведінки та стилі життя. Але в основі їхньої діяльності все ж було прагнення отримати якнайбільший прибуток, примножити свої статки.

Без сумніву важливим для характеристики жіночого підприємництва пореформеної доби є питання етнічної приналежності, адже підприємницький загал являв собою складний конгломерат репрезентантів різних етнічних груп з притаманними їм психологією, стереотипами поведінки тощо². І хоча цей показник не

² Погоджуємося з твердженням Т. Водотики, яка наголошувала у своїх студіях, що «етнічне походження безумовно впливало на спосіб ведення справ — культуру підприємництва. Євреї, німці, чехи, французи, часто переселенці в першому чи другому поколіннях, привносили нові риси, часто виступаючи агентами змін» [10, с. 26].

піддається точним вимірюванням, з певною часткою вірогідності його можна вирахувати, орієнтуючись на прізвища, імена та по батькові жінок, у власності яких перебували фабрики й заводи Катеринославщини (див. табл. 2).

Очевидно, що протягом усього досліджуваного періоду у промисловості Катеринославщини домінували етнічні росіянки, частка яких поступово скорочувалася — з 60 до 40 %. За становим поділом це переважно були купчихи або дворянки. Підприємці російського походження займалися бізнесовою діяльністю практично в усіх секторах промисловості регіону. Їм належала переважна більшість борошномельних млинів, винокурних і цегельних заводів, якими жінки Катеринославщини володіли в той період. Крім того, вони створювали підприємства з обробки металу та виготовлення машин.

Водночас серед жінок-промисловиць помітно збільшується питома вага єврейських підприємниць — з 6 до 20 %. Прискорене будівництво нових підприємств та урбанізаційні процеси в краї від початку 1890-х рр. стимулювали їхню комерційну активність і сприяли залученню єврейських капіталів до розвитку промисловості Катеринославщини. Підприємці цієї етнічної групи майже виключно належали до купецького стану й міщанства, вкладали свої кошти переважно в переробку продукції сільського господарства, засновували цегельні заводи, друкарні тощо.

З часом усе активнішими у своїх бізнесових практиках стають жінки німецького походження, менонітки. Насамперед це були купчихи або поселянки Півдня України. Протягом 1880—1890-х рр. та першого десятиліття ХХ ст. їхня питома вага в промисловості краю зросла від 5,9 до 35,7 %. Варто взяти до уваги думку української дослідниці Н. Венгер, яка зазначала, що менонітки, отримуючи підприємства в спадок, зазвичай продовжували розвивати сімейну справу, часто передовіряючи управління своїми підприємствами «найманим особам з числа професійно підготовлених спеціалістів, представників даних конгрегацій» [5, с. 277]. Зрештою серед німецькомовних комерсанток було багато власниць закладів, що виготовляли будівельні матеріали, землеробські машини й знаряддя, працювали в харчовій

Табл. 2. Етноконфесійна приналежність власниць промислових підприємств Катеринославщини (остання чверть ХІХ — початок ХХ ст.)*

Етноконфесійні групи	1879 р. (%)	1884 р. (%)	1890 р. (%)	1895 р. (%)	1900 р. (%)	1909 р. (%)
Українки		11,8	15	10	7,1	15
Росіянки	60	53	50	55	42,9	40
Єврейки	—	5,9	20	15	14,3	20
Німкені, у т. ч. менонітки	40	5,9	10	15	35,7	20
Польки	—	—	5	5	—	—
Інші (бельгійки, французьки, сербки)	—	17,7	—	—	—	5

* Складено на основі: [15—20].

промисловості. Приміром, Єві Нібур, представниці династії борошномелів, наприкінці XIX ст. належав великий товарний млин на Хортиці з продуктивністю 105,4 тис. руб. [18, с. 676]. Менонітки Марія Вальман, Юстинія та Єва Лепп брали активну участь в управлінні машинобудівними заводами фірми «Лепп і Вальман», які працювали в Олександрівську Катеринославської губернії [5, с. 388].

Помітною була й питома вага етнічних українок серед підприємців, які керували промисловими виробництвами, хоча й коливалася в межах 10—15 %. Слід врахувати, що дворянки, міщанки та селянки українського походження нерідко володіли дрібними підприємствами — борошномельними млинами, винокурнями й цегельнями, які тогочасна офіційна статистика зазвичай не охоплювала. Хоча й з цього правила були й виключення. Так, у 1890 р. міщанці Марії Тарновській належав паровий млин у Катеринославі з продуктивністю 8 тис. руб. Любов Немчинович, етнічна українка, дворянка, мала в 1900 р. винокурний завод у Маріупольському повіті із продуктивністю 85 тис. руб., а дворянка Анна Люткевич — велику винокурню з обігом 142 тис. руб. [20, с. 159].

Долучалися до промислового підприємництва етнічні польки. Переважно це були місцеві землевласниці, які організовували у своїх маєтках борошномельне виробництво й винокурні. Можна погодитися з польською дослідницею О. Анусік, яка зазначала, що в «Україні значний вплив мав польський капітал (йшлося про Київську та Волинську губернії — *О. Ш.*), пов'язаний переважно з [...] переробкою сільськогосподарської продукції» [12, с. 100]. На Катеринославщині польський сегмент у підприємницькому загалі жінок-промисловиць у 1890-х рр. складав лише 5 %. Серед підприємців польського походження, власниць борошномельних млинів, були Марія Вибрановська (мала в Бахмутському повіті заклад з обігом 1 тис. руб.) та Емілія Догальська (млин у Новомосковському повіті з обігом 3 тис. руб.) [17, с. 441; 18, с. 670]. Суттєве скорочення дворянського землеволодіння в Катеринославській губернії на початку XX ст. негативно позначилося на підприємницьких практиках, тож у «Списках фабрик і заводів...», виданих у 1912 р., польські підприємці взагалі не фігурують.

Суттєвим параметром оцінки жіночого підприємництва є також його майнові характеристики. Для хоча б приблизного визначення статків тогочасних ділових жінок були використані вищезгадані «Списки фабрик і заводів...», де вказувалася вартість продукції, виробленої на тому чи іншому підприємстві протягом року. Історіографічна традиція виділяє серед підприємницького загалу Російської імперії дрібну, середню та велику буржуазію: до першої групи відносять власників фабрик і заводів із річною продуктивністю до 2 тис. руб., до другої — від 2 до 10 тис. руб., третьої — більше 10 тис. руб. на рік. Маємо врахувати, що тогочасна офіційна статистика виокремлювала надвеликі підприємства з обігом більше 100 тис. руб. Укладена нами таблиця ілюструє розподіл власниць засобів виробництва в Катеринославській губернії (без гірничопромислових підприємств) за їх капіталами (див. табл. 3).

Отже, протягом останньої чверті XIX — початку XX ст. значна частина підприємців Катеринославщини належала до середньої буржуазії. Хоча питома вага зазначеної групи з часом відчутно зменшується — від 68,8 % у 1884 р. до 10 % у

1909 р., але суттєво зростає частка власниць засобів виробництва з річним обігом від 10 до 100 тис. руб., а також тих, хто мав потужні підприємства з продуктивністю більше за 100 тис. руб. Слід враховувати, що дрібні підприємства з обсягом виробництва до 2 тис. руб. були представлені лише в тій урядовій статистиці, яка стосувалася другої половини 1890-х рр., при цьому склали вони близько третини загальної кількості закладів, якими володіли жінки-промисловці на Катеринославщині. Тож можемо припустити, що реальна питома вага дрібної буржуазії серед підприємців губернії в інші часові відрізки пореформеного періоду теж була досить вагомою. Вочевидь наведена в табл. 3 інформація демонструє лише верхню частину своєрідної підприємницької піраміди, яка існувала на Катеринославщині в модерну добу.

Диференціація в підприємницькому загалі жінок-промисловиць краю була досить суттєвою: підприємницею, з одного боку, була Марія Бикова, яка в Павлоградському повіті наприкінці XIX ст. мала невеликий млин, де працював один робітник, а вартість виготовленої за рік продукції становила всього 390 руб., а з іншого — Анна Шор з Нікополя, підприємство якої виробляло борошна на суму 250 тис. руб.

Нарешті розглянемо розподіл підприємниць губернії за їх сімейним станом. Треба зазначити, що матеріали «Списків фабрик і заводів...» дозволяють зробити певні висновки щодо сімейного стану жінок, які займалися підприємництвом, попри те, що ці видання далеко не завжди наводили відповідну інформацію. Вони дають змогу виявити тенденцію поступового зменшення частки вдовиць у загальній кількості підприємниць та зростання питомих ваг заміжніх і самотніх жінок. Це свідчило про все більш активне прагнення жіноцтва вийти за межі сімейного кола, подолати своєрідну патріархальну модель відносин як в родині, так і в суспільстві в цілому.

Модерна доба дала чимало прикладів успішної підприємницької діяльності жінок в індустрії Катеринославщини, що володіли значними або дуже значними статками. Так, до знакових постатей краю можна віднести купчиху, німецьку піддану Катерину Фарке, якій належав цегляний завод у Бахмуті (з обігом 7 тис. руб.).

Табл. 3. Майновий склад власниць промислових підприємств Катеринославської губернії останньої чверті XIX — початку XX ст. *

Рік	Річне виробництво до 2 тис. руб. (%)	Річне виробництво від 2 до 10 тис. руб. (%)	Річне виробництво від 10 до 100 тис. руб. (%)	Річне виробництво більше 100 тис. руб. (%)
1879 р.	—	60	40	—
1884 р.	—	68,8	25	6,3
1890 р.	—	31,8	59,1	9,1
1895 р.	31,8	27,3	9,1	31,8
1900 р.	14,3	35,7	28,5	21,4
1909 р.	—	10	75	15

* Складено на основі: [15—20]. Офіційна статистика за 1879, 1884, 1890 та 1909 рр. не містила даних стосовно промислових підприємств з обсягом виробництва менше 2 тис. руб.

Це підприємство в 1879 р. збудував Едмунд Фарке, після смерті якого завод перейшов його вдові — Катерині. Сучасники підкреслювали, що продукція її заводу була «вельми доброї якості». Крім того, К. Фарке успадкувала від свого чоловіка завод у Бахмуті, який станом на 1890 р. випускав до 1,5 млн пляшок із зеленого скла на рік, а також вази, кружки, попільнички, склянки, які користувалися чималим попитом. Належав їй і невеликий завод із виробництва алебастру. На початку ж ХХ ст. всі три заводи, що належали К. Фарке, були об'єднані нею в одне велике підприємство, яке виробляло цеглу, алебастр і пляшки, а його загальна продуктивність складала 287 тис. руб. на рік [20, с. 279]. Управителем на цьому заводі був інженер чеського походження В. Штерцер. У Бахмуті на підприємстві К. Фарке працювало 255 робітників. Власниця приділяла належну увагу їх матеріальному становищу: сучасники згадували, що при заводі фірми «Е.М. Фарке» «щорічно відкладалися невеликі суми для створення капіталу, який [був] призначений для допомоги хворим і взагалі тимчасово нужденним робітникам» [28, с. 166]. Отже, можна говорити про наявність у підприємці прагнення мотивувати робітників до якісної, сумлінної праці, забезпечивши їм певний соціальний захист.

Найвідомішою підприємцею на Катеринославщині на початку ХХ ст. була Віра Пестерева (в дівоцтві Карпова) (1877—1934). Її батько, Петро Карпов (1838—1903), певний час був предводителем дворянства Бахмутського повіту та належав до числа великих гірничопромисловців Донецького басейну, володів мільйонним статком. У 1903 р., після смерті шахтовласника, його гірничопромислове підприємство перейшло в управління доньок — Віри, Марії та Софії Карпових, які спочатку створили торговельний дім, а згодом і «Товариство на паях Вознесенського кам'яновугільного рудника» з основним капіталом у 9 млн руб. [29].

Марія та Софія Карпови не виявили особливої схильності до заняття бізнесом, натомість Віра, їх старша сестра, продовжила сімейну справу та активно долучилася до підприємництва. Прагнучи фінансової незалежності від чоловіків і самостійності у своїх вчинках, вона в 1905 р. заснувала на власній землі в Бахмутському повіті ще одне велике вугільне підприємство — Трудівські кам'яновугільні копальні. Підприємця відзначалася практичним розумом і наполегливістю. У 1908 р. річний обіг її фірми дорівнював 5,5 млн руб. В 1914 р. на руднику В. Пестеревої було видобуто 9 млн 833 тис. пуд. вугілля і працювало 1017 робітників [30, с. 104—113]. Додамо, що власницею було влаштовано робітниче селище, яке складалося з 12 казарм на 425 робітників та 30 будиночків на 177 осіб. Діяла й заснована нею школа на 150 учнів, де працювали дві вчительки. Функціонував фельдшерський пункт для надання першої медичної допомоги [31, с. 72].

Трудівські кам'яновугільні копальні мали широке представництво в Харкові, Катеринославі, Маріуполі й Одесі. Напередодні Першої світової війни В. Пестеревої належав великий склад вугілля в Одесі, з якого здійснювалася гуртова торгівля в усіх причорноморських містах. Займалася вона й переробною промисловістю: на початку ХХ ст. їй належав Трудівський винокурний завод у Бахмутському повіті. В 1909 р. на цьому заводі, що був оснащений паровим двигуном і виробляв продукції на суму 64 тис. руб. на рік, працювало 30 робітників [20, с. 160].

Не забувала В. Пестерева й про добродійність, зокрема вона опікувалася Бахмутською жіночою гімназією, активно пропагувала агрономічні знання серед місцевих селян. Під час Першої світової війни вона долучилася до надання допомоги пораненим на фронті: у серпні 1914 р. була єдиною жінкою, яка брала участь у засіданні Катеринославського губернського комітету Всеросійського земського союзу, де розглядалися питання надання допомоги пораненим солдатам і біженцям. Сама підприємця зазначала, що в Бахмутському повіті нею було влаштовано шпиталь на 15 ліжок, «і в тому ж приміщенні на гроші Товариства Вознесенського рудника — ще 10 ліжок» [32, с. 7]. Про тогочасний статус Віри Петрівни як підприємці та повноцінної власниці великого підприємства свідчить той факт, що її чоловік, гірничий інженер В. Пестерев, брав участь у з'їздах гірничопромисловців лише в якості представника від кам'яновугільного рудника своєї дружини³.

Підсумовуючи, зазначимо, що в пореформену добу приватне підприємництво, зокрема й за участі жінок, почало відігравати суттєву роль в економіці Катеринославщини. Сформувався прошарок жінок-підприємців, які володіли значними капіталами й здійснювали успішний менеджмент, очолюючи низку відомих фірм. Загалом, за нашими підрахунками, у промисловості краю (без урахування гірничої галузі) протягом останньої чверті ХІХ — початку ХХ ст. підприємницькою діяльністю займалася 81 жінка, демонструючи чималу заповзятливість, ділову ініціативу та високу енергію, активно сприяючи промисловій модернізації краю. З часом спектр їх комерційних інтересів розширювався, як і кількість підприємств, які перебували в їхній власності (з 5 до 20). Пріоритетом бізнесових інтересів жінок-промисловиць Катеринославщини стали борошномельна галузь, винокуріння та виготовлення будівельних матеріалів, адже ці виробництва не вимагали значних капіталовкладень, а натомість приносили своїм господарям найбільший зиск, який наприкінці ХІХ ст. сягав 18—19 %. Жінки були й серед власників великих фірм, які займались обробкою металів і видобували вугілля в Донецькому басейні. Частка «жіночих» фабрик і заводів губернії від 1870-х рр. до початку ХХ ст. зросла від 3,7 % до 9 %. При цьому до бізнесових практик вдавалися представниці всіх станів тогочасного соціуму, хоча переважали дворянки й купчихи. Національний склад цієї групи підприємців був поліетнічним, але перед вели росіянки, єврейки й німкені. Суттєвою була й роль комерсанток українського походження, питома вага яких становила 15,8 %. Але для підприємців усіх соціальних та етнічних груп населення безумовним пріоритетом був саме економічний інтерес, що сприяло уніфікації їх бізнесової діяльності.

На своєму шляху жінки-підприємці долали багато перешкод, спричинених нестачею освіти та спеціальних знань, упередженим ставленням тогочасно-

³ Уже після революції 1917 р., перебуваючи в еміграції, Віра Пестерева активно намагалася відстоювати свої права та прагнула добитися від радянського уряду компенсації в сумі 45 млн доларів за своє націоналізоване майно. Тож у 1925 р. вона звернулася з позовом до суду в м. Нью-Йорк, вимагаючи накладання арешту на фонди радянських торговельних організацій у США. Однак суд цей позов відхилив [33, с. 1].

го соціуму до діяльних жінок. Утім підприємницька діяльність усе ж давала жінкам можливість здобути фінансову незалежність та певну самостійність, що в перспективі впливало на зміну гендерних ролей як у сімейних відносинах, так і в громадському житті.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Peeters, V. *Stal u stepu*. Kyiv, 2010 [in Ukrainian].
[Пеетерс В. Сталь у степу. Київ, 2010. 104 с.].
2. Svyatopolk-Mirskiy, P. *Vsepoddancynshiy otchet Ekaterinoslavskogo gubernatora za 1898 god. Katerynoslav, 1899* [in Russian].
[Святополк-Мирский П. Всеподданнейший отчет Екатеринославского губернатора за 1898 год. Екатеринослав. 1899. 12 с.].
3. Lindner, R. *Pidpryiemtsi i misto v Ukraini, 1860—1914 rr. (Industrializatsiia i sotsialna komunikatsiia na Pivdni Rossiiskoi imperii)*. Kyiv, 2008 [in Ukrainian].
[Лінднер Р. Підприємці і місто в Україні, 1860—1914 рр. (Індустріалізація і соціальна комунікація на Півдні Російської імперії). Київ, 2008. 504 с.].
4. Vasylychuk, V. *Falts-Feiny — “Tavriiskii koroli”*. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvystychnoho universytetu. Seriia “Istoriia, ekonomika, filozofiiia”*. 2018. 23: 158-166 [in Ukrainian].
[Васильчук В. Фальц-Фейни — «Таврійські королі». *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія»*. 2018. Вип. 23. С. 158—166].
5. Venger, N.V. *Mennonitskoe predprinimatelstvo v usloviyakh modernizatsii Yuga Rossii: mezhdru kongregatsiyei, klanom i rossiyskim obschestvom (1789—1920)*. Dnipropetrovsk, 2009 [in Russian].
[Венгер Н.В. Меннонитское предпринимательство в условиях модернизации Юга России: между конгрегацией, кланом и российским обществом (1789—1920). Днепропетровск, 2009. 696 с.].
6. Zadereychuk, A.A. *Pischevaya promyshlennost Falts-Feynov*. *Bobyleva, S.I. (Ed.). Voprosy germanskoj istorii: sb. nauchn. tr. Dnipropetrovsk, 2011. 26-33* [in Russian].
[Задерейчук А.А. Пищевая промышленность Фальц-Фейнов. *Вопросы германской истории: сб. научн. тр. / отв. ред. С.И. Бобылева. Днепропетровск, 2011. С. 26—33*].
7. Shliakhov, O.V. *Etnichni parametry «zhinochoho» pidpryiemnytstva na Pivdni Ukrainy naprykintsy XIX — na pochatku XX st.: nimetskomovnyi sehment*. *Venher, N.V. & Troian, S.S. (Eds.). Suchasni doslidzhenia z nimetskoj istorii: zb. nauk. pr. Dnipro, 2024. 50: 21-29* [in Ukrainian].
[Шляхов О.В. Етнічні параметри «жіночого» підприємництва на Півдні України наприкінці XIX — на початку XX ст.: німецькомовний сегмент. *Сучасні дослідження з німецької історії: зб. наук. пр. / голов. співред. Н.В. Венгер, С.С. Троян. Дніпро, 2024. № 50. С. 21—29*].
8. Korolevska, Yu.Yu. *Rozshyrennia sfer profesiinoi diialnosti zhinotstva m. Odesy v druhii polovyni XIX — pochatku XX st. (za materialamy Derzhavnogo arkhivu Odeskoj oblasti)*. *Zapysky istorychnoho fakultetu*. 2013. 23: 129-137 [in Ukrainian].
[Королевська Ю.Ю. Розширення сфер професійної діяльності жіноцтва м. Одеси в другій половині XIX — початку XX ст. (за матеріалами Державного архіву Одеської області). *Записки історичного факультету*. 2013. Вип. 23. С. 129—137].
9. Shliakhov, O.V. & Donik, O.M. *Promyslovtsi Pivdnia Ukrainy ta ikhni pidpryiemnytski praktyku naprykintsy XIX — na pochatku XX st.* *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2022. 3: 59-80 [in Ukrainian].

- [Шляхов О.Б., Донік О.М. Промисловці Півдня України та їхні підприємницькі практики наприкінці XIX — на початку XX ст. *Український історичний журнал*. 2022. № 3. С. 59—80].
10. Vodotyka, T.S. Istorii uspihku: vydatni ukrainski biznesmeni XIX st. Kharkiv, 2020 [in Ukrainian].
[Водотика Т.С. Історії успіху: видатні українські бізнесмени XIX ст. Харків, 2020. 235 с.].
 11. Vanovska, I.M. Zhinoche pidpriemnytstvo iak faktor modernizatsii Ukrainy u druhiu polovynu XIX — na pochatku XX st. *Istoriia ta heohrafiia*: zb. nauk. prats. Kharkiv, 2019. 56: 22-28 [in Ukrainian].
[Вановська І.М. Жіноче підприємництво як фактор модернізації України у другій половині XIX — на початку XX ст. *Історія та географія*. зб. наук. праць / Харківський нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Харків, 2019. Вип. 56. С. 22—28].
 12. Anusik, A. Rola ziemiaństwa polskiego w industrializacji Ukrainy w drugiej połowie XIX wieku. *Studia z historii społeczno-gospodarczej* / Uniwersytet Łódzki. 2010. VII: 97-111 [in Polish].
 13. Marreze, M.L. A women's kingdom: noblewomen and the control of property (1700—1861). Cornell, 2002. 276 p.
 14. Shershenevich, G.F. Kurs torhovogo prava: v 2-h t. Saint Petersburg, 1908. T. 1 [in Russian].
[Шершеневич Г.Ф. Курс торгового права: в 2-х т. 4-е изд. Санкт-Петербург, 1908. Т. 1. 515 с.].
 15. Orlov, P.A. Ukazatel fabrik i zavodov Evropeyskoj Rossii s Tsarstvom Polskim i Velikim knyazhestvom Finlyandskim: Materialy dlya fabrichno-zavodskoy statistiki. Saint Petersburg, 1881 [in Russian].
[Орлов П.А. Указатель фабрик и заводов Европейской России с Царством Польским и Великим княжеством Финляндским: Материалы для фабрично-заводской статистики / Сост. по офиц. свед. Деп. торговли и мануфактур. Санкт-Петербург, 1881. IX, 753 с.].
 16. Orlov, P.A. Ukazatel fabrik i zavodov Evropeyskoj Rossii i Tsarstva Polskogo: materialy dlya fabrichno-zavodskoy statistiki. Saint Petersburg, 1887 [in Russian].
[Орлов П.А. Указатель фабрик и заводов Европейской России и Царства Польского: материалы для фабрично-заводской статистики / Сост. по офиц. сведениям Деп. торговли и мануфактур. Санкт-Петербург, 1887. XIV, 824 с.].
 17. Orlov, P.A. Ukazatel fabrik i zavodov Evropeyskoj Rossii: materialy dlya fabrichno-zavodskoy statistiki. Saint Petersburg, 1894 [in Russian].
[Орлов П.А. Указатель фабрик и заводов Европейской России: материалы для фабрично-заводской статистики / Сост. по офиц. сведениям Деп. торговли и мануфактур. 3-е изд., испр. и доп. Санкт-Петербург, 1894. 826 с.].
 18. Fabrichno-zavodskaya promyshlennost Rossii. Perechen fabrik i zavodov. Saint Petersburg, 1897 [in Russian].
[Фабрично-заводская промышленность России. Перечень фабрик и заводов. Санкт-Петербург, 1897. 63, VI, 1049 с.].
 19. Spisok fabrik i zavodov Evropeyskoj Rossii. Ministerstvo finansov. Saint Petersburg, 1903 [in Russian].
[Список фабрик и заводов Европейской России. Министерство финансов. Санкт-Петербург. 1903. 838 с.].
 20. Varzar, V.E. (Ed.). Spisok fabrik i zavodov Rossiyskoj imperii. Saint Petersburg, 1912 [in Russian].

- [Список фабрик и заводов Российской империи / Под ред. В.Е. Варзара. Санкт-Петербург, 1912. 626+LXXXIX с.].
21. Statisticheskie rezultaty protsentnogo i raskladochnogo sborov ... po ischisleniyu, klasifikatsii i opredeleniyu oborotov i pribyley torgovykh i promyshlennykh predpriyatiy, podlezhashchikh sim sboram (1888—1900). Saint Petersburg, 1900 [in Russian].
[Статистические результаты процентного и раскладочного сборов ... по исчислению, классификации и определению оборотов и прибылей торговых и промышленных предприятий, подлежащих сим сборам (1888—1900) / Министерство финансов. Департамент торговли и мануфактур. Санкт-Петербург, 1900. 221 с.].
 22. Sbornik statisticheskikh svedeniy po Ekaterinoslavskoy gubernii. T. 2. Bahmutskiy uезд. Katerynoslav, 1886 [in Russian].
[Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. Т. 2. Бахмутский уезд. Екатеринослав. 1886. 855 с.].
 23. Skalkovskiy, K.A. Novaya kniga. Publitsistika. Ekonomicheskie voprosy. Putevye vpechatleniya. Saint Petersburg, 1904 [in Russian].
[Скальковский К.А. Новая книга. Публицистика. Экономические вопросы. Путевые впечатления. Санкт-Петербург, 1904. 556 с.].
 24. Trudy XXV Sezda gornopromyshlennikov Yuga Rossii. Kharkiv, 1901. T. 2 [in Russian].
[Труды XXV Съезда горнопромышленников Юга России. Харьков. 1901. Т. 2. 673 с.].
 25. Spisok fabrik i zavodov Rossii. Po oficialnym dannym fabrichnogo, podatnogo i gornogo nadzora. Saint Petersburg, 1910 [in Russian].
[Список фабрик и заводов России. По официальным данным фабричного, податного и горного надзора. Санкт-Петербург, 1910. 1034 с.].
 26. Bogdanovich, A.V. Tri poslednih samodержztsa. Dnevnik. Moscow, 1990 [in Russian].
[Богданович А.В. Три последних самодержца. Дневник. Москва. 1990. 608 с.].
 27. Bekker, S. Mif o russkom dvoryanstve: Dvoryanstvo i privilegii poslednero perioda imperatorskoy Rossii. Moscow, 2004 [in Russian].
[Беккер С. Миф о русском дворянстве: Дворянство и привилегии последнего периода императорской России. Москва, 2004. 344 с.].
 28. Aksenov, S. Polozhenie fabrichno-zavodskoy promyshlennosti i rabochih v Ekaterinoslavskoy gubernii v 1899—1900 godah. *Ekaterinoslavskaya guberniya. Pamyatnaya knizhka i adres-kalendar 1903 goda*. Katerynoslav, 1903. 127-166 [in Russian].
[Аксенов С. Положение фабрично-заводской промышленности и рабочих в Екатеринославской губернии в 1899—1900 годах. *Екатеринославская губерния. Памятная книжка и адрес-календарь 1903 года*. Екатеринослав, 1903. С. 127—166].
 29. Ustav “Tovaryshchestva na payakh Voznesenskoho kamennouholnogo rudnika naslednyts deystvitelnogo statskogo sovetnyka Petra Aleksandrovycha Karpova”: utverzhden 13 mayu 1911 goda. Kharkiv, 1912 [in Russian].
[Устав «Товарищества на паях Вознесенского каменноугольного рудника наследниц действительного статского советника Петра Александровича Карпова»: утвержден 13 мая 1911 года. Харьков, 1912. 32 с.].
 30. Kandaurov, D.P. Fabrichno-zavodskie predpriyatiya Rossiyskoy imperii (isklyuchaya Finlyandiyyu). Petrograd, 1914 [in Russian].
[Кандуров Д.П. Фабрично-заводские предприятия Российской империи (исключая Финляндию). Изд. 2-е. Петроград, 1914. 1612 с.].
 31. Po Ekaterininskoy zheleznoy doroge. Vyp. 2. Katerynoslav, 1912 [in Russian].
[По Екатерининской железной дороге. Вып. 2. Екатеринослав, 1912. 335 с.].
 32. Ekaterinoslavskiy gubernskiy komitet Vserossiyskogo zemskogo soyuza. Katerynoslav, 1916 [in Russian].

[Екатеринославский губернский комитет Всероссийского земского союза. Екатеринослав, 1916. 38 с.].

33. *Proletariy*. Kharkiv. 1925. 12 dek. [in Russian].

[*Пролетарий*. Харьков. 1925. 12 дек.].

Надійшла / Received 02.02.2026

Oleksii Shliakhov

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,

Professor of the Department of Special Branches

of Historical Knowledge and Didactics of History,

Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)

alexshlyahov@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-0752-4061>

ENTREPRENEURIAL ACTIVITY OF WOMEN
IN THE KATERYNOSLAV REGION IN THE LAST QUARTER
OF THE 19th — EARLY 20th CENTURY: COMPOSITION,
ENTREPRENEURIAL STRATEGIES, SOCIAL BEHAVIOR

The aim of the article. Is to determine the priorities of women business interests in the industry of the Katerynoslav region in the last quarter of the 19th — early 20th centuries, a comprehensive analysis of the composition of this group of businesswomen, as well as to clarify the contribution they made to the industrial development of the region. **Research methods:** biographical, historical-genetic, statistical. **Novelty of the research.** A regional-industry approach to studying the gender aspect of entrepreneurship in the industry of the Katerynoslav province in the post-reform era is proposed. **Main results:** It is noted that in the post-reform period, women made up a significant and quite effective share of industrialists in the Katerynoslav region. Representatives of virtually all classes of society at that time — noblewomen, merchants, burghers, and peasants — owned mainly small or medium-sized establishments that processed agricultural products — distilleries, mills, etc. They often also owned brick factories and printing houses. However, women could be found among the owners of large companies engaged in metal processing and coal mining in the Donetsk Basin. At the same time, in 1879, there were 5 female entrepreneurs operating in the industry of the Katerynoslav region, and in the first decade of the 20th century, businesswomen in the region owned 21 industrial establishments (20 owners). It is emphasized that the share of women in business practices in this sector of the economy of the Katerynoslav province during the studied period ranged from 3.7 % to 9 %. It was emphasized that representatives of almost all ethnic groups of the region's multinational population were involved in business activities here, although Russians, Jews, and Germans were the leaders. It is noted that in the modern period, women, achieving gender equality with men, were largely able to realize themselves in such a field of activity as individual entrepreneurship, thus contributing to the industrial development of the Ukrainian ethnic territories of Tsarist Russia. **The prospects for further studies** are to create an appropriate basis for a systematic reconstruction of the history of the development of entrepreneurship in the southern Ukrainian provinces of the Russian Empire in the second half of the 19th and early 20th centuries.

Key words: *women, entrepreneurship, post-reform period, industrial development, Katerynoslav province.*